

Kvázikontinuita environmentálnej etiky: medzi vedou a morálnou normou

Ethical evolution will likely be the next great evolutionary leap forward into the future – if humankind is to have a future.
Eric J. Chaisson

M. J. Lisický: *On the Quasi-Continuity of Environmental Ethics: Between Science and Moral Norm. Život. Prostr., Vol. 40, No. 1, p. 5 – 9, 2006.*

Mankind needs a new, more responsible ethical attitude towards the environment, as its qualities, now declining, are prerequisites of future evolution of our species. The evolutionary importance of a new ethic is discussed. Though the position of the environmental ethics has not yet been assigned unanimously, it is clear, that it must be based on scientific knowledge, hence working also with similar methods, even if operating rather with values than facts. Nature conservation seems sometimes to be paralyzed when decision between two or more scientifically supported but incompatible actions is required. The *in situ* and *ex situ* conservation, keeping down of invasive species but also the global human population growth, all these have their delicate ethical aspects. An effective environmental education should be based on facts about the environment and also on ethic and aesthetic valuation. However, the environmental aesthetics has to reflect not only the visual but also the functional beauty of an ecosystem. The possible incentives for the environmental ethics can be found in bioethics as well as in a call for respecting the other's values. To this end, deep and patient discussions between ecologists, ecosozologists and philosophers are inevitable.

Ak dodnes trvá spor, či je alebo nie je etika vedou, ťažko očakávať, že sa môže do vedných odborov zaradiť jej špeciálna oblasť – environmentálna, alebo priam ekologická etika. Zástancovia diskontinuity medzi vedou a etikou argumentujú, že etika síce pracuje podobne ako veda s objektívnymi pravdami, ale jej prístup k nim nie je vedecký. Naopak, zástancovia kontinuity zdôrazňujú, že ak aj metódy etiky nie sú úplne totožné s vedeckými a jej výsledky objektivizovateľné ako u vedných disciplín, predsa medzi nimi existuje veľmi blízka príbuznosť a etika sa rozhodne má opierať o vedecké zistenia. Problém je v tom, že moderná vedecká paradigma požaduje objektivnosť pri práci s faktmi, a tým vlastne vytlačila etiku, ktorá je orientovaná na hodnoty, do okrajového postavenia. Ba aj v prípade environmentálnej etiky, ktorá z objektívnych skutočností vychádza a opiera sa o ich vedecké hodnotenie, sa vynárajú spory, napríklad pri pokusoch

odvodiť ju od etológie, alebo priam sociobiológie. Perspektívnym východiskom by však mohli byť názory Pigliucciho (2003), ktorý pre postavenie etiky, resp. jej väzby na vedu účelne uviedol do diskusie pojem kvázikontinuita, čím posunul ťažisko od akademických teoretických sporov k naliehavým pragmatickým aspektom.

Etika vzťahu človeka k jeho prostrediu môže mať rôzne podoby, ba môže sa aj spochybňovať ako nenáležitá starosť. Hoci tzv. environmentálna etika nie je v súčasnosti neznámym pojmom, o jej konkrétnu podobu sa vedú spory a s uplatňovaním je to biedne. Možno síce predpokladať, že eticky zodpovedný človek je schopný rozšíriť svoju etiku na environmentálne problémy aj sám, lebo intuitívne pociťuje, že nie je zodpovedný len za medziludskú korektnosť, ale aj za svoje aktivity v mimohumánnom kontexte, no platí to len pre malú časť ľudstva.

Je až prekvapujúce, koľko podnetov poskytuje environmentálnej etike už klasické rímske právo, spomeňme len náhodne: „nikto sa nemá obohatiť z deliktu,“ „čin jedného nemá škodiť druhému,“ „skutok nemožno urobiť neskutočným,“ „zákon postihuje čin, nie úmysel,“ „nikto nemôže byť nájomcom i vlastníkom,“ ale najmä „*Nemo videtur fraudare eos, qui sciunt et consentiunt!*“ (nepredpokladá sa, že niekto podvádza tých, ktorí vedia, o čo ide a súhlasia!).

Kresťanstvo nahradilo antickú etiku spočiatku pomerne jednoduchým a všeobecne prijímaným evanjeliom. Prevzalo aj židovských Desiat Božích prikázaní. Ak len by sa to v súčasnosti nepovažovalo za bohorúhačstvo, bolo by možné, prinajmenšom na všeobecnej úrovni, doplniť desatoro jedným či dvomi ďalšími prikázaniami, týkajúcimi sa environmentálnej etiky. Tento konsenzuálny zásah stvorenstva do dávno zjavenej Božej kompetencie, by iste nebol väčší, než je manipulácia s génmi. A z hľadiska ďalšej evolúcie ľudstva by bol možno dôležitejší.

Väčšina súčasných environmentalistov sa domnieva, že environmentálna etika nemôže byť antropocentrická. Je aj nie je to pravda, podľa toho, ako definujeme antropocentrizmus. Všeobecne vidno snahu rozšíriť subjekt etiky na všetko živé (biocentrická etika), prípadne na rôzne široko, v krajnom prípade až planétárne, ponímaný ekosystém (ekocentrická etika). Kým biocentrizmus postulujúci zásadu neublížovania iným živým tvorom, nenaráža u eticky vyspelých jedincov na nepochopenie či odpor, ekocentrizmus áno. V prvej podobe, ktorá má aspoň malú nádej na prijatie, ale nič nerieši – človek síce uznáva svoje postavenie vo veľkom ekologickom systéme, ale nie je vlastne ochotný z toho vyvodiť dôsledky pre svoje správanie. Taká etika, ak je to vôbec etika, nie je perspektívna. Druhá podoba ekocentrizmu, ktorá trvá na vyvodení dôsledkov z toho, že človek má širokú etickú zodpovednosť, môže byť zasa úspešne podvracaná obviňovaním z nehumánosti. Súčasný *Homo sapiens* jednochu nevie takúto zodpovednosť uniesť. Domnieva sa, že by nelogicky a nezmyselne obmedzovala jeho privilegované postavenie, vyplývajúce z doterajšej všestrannej prevahy a úspešnosti, v prospech ťažko pochopiteľného systému, ktorý ho degraduje do postavenia jedného zo státisícov druhov, čiže len akejsi bezvýznamnej súčiastky.

Preskúmame však, či východisko nemožno nájsť v predefinovaní antropocentrizmu, ktorý často býva len maskovaným egocentrizmom rozšíreným na malý kolektív „svojich“.

Rešpektuj to, čo iní považujú za hodnotu

Za zaujímavý pokus riešenia environmentálnej etiky na antropocentrickom základe možno považovať napríklad postulovanie zásady *rešpektuj to, čo iní považujú za hodnotu*. Ak niekto, resp. nejaká skupina ľudí, považuje za hodnotu život orla skalného alebo kvitnutie ponikleca, je neetické, aby som takúto hodnotu zlikvidoval. Zámerne som vybral najprv takmer nekonfliktné príklady, ktoré nemajú svoje „iba ak by...“ Problémy vznikajú posunom od ochrany toho, čo takpovediac nepatrí nikomu, len svojou existenciou predstavuje pre niekoho hodnotu (bez toho, že by ju chcel skomercializovať), a zároveň nikoho existenčne neohrozuje, k ochrane niečoho, čo skupina ľudí rovnako nezištné ako v prvom prípade považuje za hodnotu, ale o jej ďalšej existencii môže rozhodovať niekto iný, čo ju za hodnotu nepovažuje (napr. vlastník poloprirodného lesa). V prípade, že nejde o ohrozenie existencie, o ktorom tu nemusíme diskutovať, len o ohrozenie zisku, fungujú vo viacerých spoločnostiach, viac-menej úspešne, kompenzačné mechanizmy. Etika rešpektovania hodnôt iného však prikazuje, aby

vlastník situáciu nezneužil a nevydieral, ale snažil sa uskutočnenie nemateriálnej hodnoty toho druhého umožniť. Napätie, ktoré v takejto situácii vzniká, sa vyrovná jednoduchšie, ak vlastník nepocituje okolnosti len za nanucované obmedzenie slobody svojho podnikania, ale má vôľu uznať, že do istej miery môže toto obmedzenie prijať z vnútorného popudu. To ale predpokladá, že ich hodnotové systémy nie sú zasadne rozdielne, a tu má nezastupiteľnú úlohu environmentálna výchova.

Ale aj estetická! Ochrana prírody v 18. storočí sa nezrodila z racionálnych argumentov, ani pod hrozbou vyčerpania prírodných zdrojov, ale vznikla ako podvedomá potreba zachovať to, čo v kultivovanom človeku budí úžas, či už majestátnosť vysokohorskej prírody, krása malého kvetu, alebo hoci vtáčia melódia. Človek, ktorý dokáže vnímať podnety z prírodného prostredia ako estetický zážitok, dokáže aj v odvodenom svete ľudskej civilizácie nachádzať krásu a vidieť veci aj inak.

Vincent Šikula na sklonku svojho života, hodnotiac čo a ako sa mu pridalo do životnej výbavy, napísal: „Na človeka pôsobia aj také veci, ktoré sa od detstva učí vnímať. Maliar vníma jemnejšie, citlivejšie krajinu než obyčajný človek. Hudobník jemnejšie a citlivejšie zaznamenáva zvonky, ticho a pohyb v krajine. Zавše si v živote všimnete i také veci, ktoré by ste si, nebyť výstav, koncertov, divadla, baletu či filmu, možno ani neuvedomili...“ (Tam, kde sa skrúca cesta, 2002).

Domnievam sa ale, že i naopak, človek s bohatými estetickými zážitkami z prírody a krajiny sa stáva aj lepším umelcom, majstrom svojho života. No aj táto minca má rub a líc. Ak niekto vyrástol bez kontaktu s prírodným prostredím, snaží sa ho neskôr normovať na spôsob záhradkára či nadšenca z okrasňovacieho spolku. Teda estetické vnímanie musí byť spojené s intuitívnym pochopením funkčnosti v prírode. Vtedy to má význam nielen pre duchovný rast človeka, ale aj pre jeho evolúciu, zachytávajúcu čoraz viac etický rozmer.

Prijatie etiky rešpektu k cudzím hodnotám, ktorej uplatňovanie sa zatiaľ modelovo dôkladne neskúmalo, má jednu nespornú výhodu: prenáša problém z oblasti vedeckej argumentácie (napr. o funkciách ekosystémov, potrebe zachovania biologickej rozmanitosti a pod.) do roviny jednoduchšej zásady, blízkej dobre pochopiteľnému morálnemu odporúčaniu: nerob druhým to, čo nechceš, aby oni robili tebe!

Je to však dost? Vystačíme s týmto a niekoľkými podobnými etickými princípmi?

Obávam sa, že z dlhodobého hľadiska nie. Za možné východisko, ku ktorému vedie zdĺhavá a náročná cesta sebaobmedzovania, považujem po prekonaní egocentrizmu preklenutie rozdielov medzi antropocentrizmom, biocentrizmom a ekocentrizmom v monisticky podloženom chápaní evolúcie človeka.

Niektoré aspekty environmentálnej etiky

Nárast poznatkov, a z toho vyplývajúcej mohutnejšej schopnosti ľudstva meniť svoje existenčné podmienky, sa nemôže neodraziť i na zmenách ľudského vedomia. Ide o to, či je charakter tohto odrazu takpovediac evolučne adekvátny. Podobné úvahy možno sledovať ako akési prerušované kontinuum od zárodkov v prácach Teilharda de Chardin cez Shapleyho (1965) až do súčasnosti, pre ktorú je príznačné, že sa problému viac ako samotní filozofi venujú filozoficky orientovaní psychológovia a prírodovedci (napr. D. Loye, S. Katz, E. Chaisson).

Kým však dospejeme k formulácii takejto všeobecnej, či skôr všeobjímajúcej evolučnej environmentálnej etiky, musíme analyzovať jej čiastkové aspekty. Environmentálnu etiku v užšom zmysle slova, podobne ako bioetiku, etiku výskumu či ekologicú etiku niektorých autorov, možno považovať za aplikovanú filozofiu. Majú mnoho spoločného,

a predsa má každá svoje špecifiká. Najrozvinutejšia z nich je bioetika, ale o nej sa aj najintenzívnejšie diskutuje.

Hoci ani medicína nemôže úplne vylúčiť, že niektorí lekári prisahali skôr na hypokrita než Hippokrata, a zaručiť aspoň dodržiavanie zásady „pomáhať a neškodiť,“ predsa možno povedať, že má pomerne účinne nastavené mechanizmy pranierovania a postihovania neeticky konajúcich príslušníkov svojho cechu. Platí to pre výskum i terapiu, obzvlášť citlivá je moderná oblasť transplantácií a génových manipulácií. Práve ňou by sa mohla inšpirovať etika environmentálna pri normovaní etického správania pre manažment prírodného prostredia, krajinného plánovania, ale aj ochrany prírody. Pri riešení environmentálnych problémov a konfliktov sme sa zatiaľ spoliehali skôr na právne normy než na normy etické. Ako však vieme z iných oblastí, legislatíva plní svoju úlohu trochu ťarbavo a etické normy nahradiť nemôže.

Ukazuje sa, že environmentálna etika sa v jednej svojej časti výrazne politizuje, so všetkými pozitívami, ale najmä skôr negatívami, ktoré z toho vyplývajú. To znamená, že začína mať adaptívny charakter, jej proklamácie sa stávajú nástrojom získavania moci a až v druhom rade predchádzania konfliktov a riešenia problémov. Deje sa to v čase, keď sa čoraz viac rozhodnutí v environmentálnej oblasti odvodzuje od medzinárodných dohôd a iných záväzkov (napr. vyplývajúcich z členstva v Európskej únii) a ich realizátorom vznikajú dilemy profesionálneho pôvodu a charakteru. Možno preto sa viacerí filozoficky orientovaní ekológovia (napr. Minter, Collins, 2005) dožadujú vytvorenia vedecky podloženej ekologickej etiky a upozorňujú na nedostatočný, takmer nulový dialóg v tejto oblasti medzi ekológmi a ekosozológmi na jednej strane a filozofmi na druhej.

Človek sa vlastne dostáva takmer do pozície Boha, ktorý rozhoduje o prežití alebo vyhynutí celých druhov. Ale prinajmenšom s jedným rozdielom. L. N. Tolstoj kedysi napísal, že Boh môže urobiť všetko, existuje však predsa jedna vec, ktorú urobiť nemôže. Nemôže povedať nezmysel! My dodajme, že človek nezmyselne môže nielen hovoriť, ale aj konať.

Pretože etiku vzťahu k prírodnému prostrediu formuluje (ak vôbec!) človek, je logicky založená na dualizme. Etika ochrany prírody nemôže byť dlhodobá v rozpore s etikou zabezpečovania základných ľudských potrieb a uplatnenia základných ľudských práv. Ak problém formulujeme takto, znamená to, že ochrana prírody nie je základnou ľudskou potrebou, ako je napríklad zabezpečenie potravy pre všetkých ľudí, nielen čo do kvantity, ale aj kvality (Thompson, 2001) a dualizmus je tu v niektorých fázach priam antagonizmom. Zároveň ale, ak má byť naša etika planetárna

či biosféra, nie je etické, ak neformulujeme koľko má byť všetkých ľudí, aby nenastal kolaps kvality prírodného prostredia, teda napríklad či miliarda alebo desať?! Timirjazevove futuristické proklamácie o civilizácii kvitnúcej i na veľpltiach v oceáne vyzerajú z hľadiska globálnych environmentálnych problémov vyplývajúcich z neetickej exploatacie prírodných zdrojov a dnešnej hladovej reality tretieho sveta ako fatálne zlyhanie schopnosti renomovaného vedca predvídať.

Duálny princíp, alebo dilemy etiky vzťahu k prírode

Mohlo by sa zdať, že hovoriť o dilemách napríklad v ochrane prírody je prehnané, tu môže byť hádam jedinou dilemou, že nie je možné chrániť všetko, a treba urobiť čo najmenej konfliktnú (v zmysle: prijímanú čo najväčšou časťou populácie) hierarchiu potenciálnych hodnôt. Tu sa však dilemy objavujú v neočakávaných podobách. Napríklad druh, ktorý už v určitom území vyhynul alebo bol blízky vyhynutiu, začne s nebývalou intenzitou znovu obsadzovať svoj areál. Po prvom nadšení prichádzajú problémy, pretože sa obnovuje práve ten konflikt z minulosti, ktorý viedol k jeho vyhynutiu. Dnes už je aj širšia verejnosť informovaná o starostiach s bobrom a kormoránom u nás. V ohrození svojich záujmov alebo reputácie môžu obe strany napokon siahnuť k demagogickému spôsobu argumentácie.

Príklad, na ktorom možno pochopiť podstatu problému dilemy profesionála zaoberajúceho sa ochranou prírody, uvádzajú z Kalifornie (Courchamp et al., 2003). Pri jej východnom pobreží v oblasti Santa Barbara Channel bol súbor viacerých ostrovčekov vyhlásený za národný park (Channel National Park) okrem iných dôvodov aj preto, že v ostrovej izolácii sa vytvorili na šiestich z nich endemické poddruhy líšky *Urocyon littoralis*, a tie sú prísne chránené. Na ostrovoch však žije aj zavlečená divá sviňa (*Sus scrofa*) a po dlhšej diskusii sa rozhodlo, že r. 2004 sa má jej populácia na ostrovoch zlikvidovať. Medzičasom tam ale zahniezdil orol skalný, ktorý je chránený na celom území USA. Jeho potravou boli aj mladé líšky, a tak v krátkom čase spôsobil ich vyhynutie na dvoch ostrovoch, pričom ďalším štyrom hrozí podobný osud. Tým, že korisťou orla sú aj malé prasiatka, je predačný tlak slabší. Ak by manažment chráneného územia teraz trval na likvidácii svine, straty medzi líškami by sa ešte zvýšili. Ochrana prírody stojí pred dilemou, ktorému z dvoch chránených druhov (líške či orlovi) dať prednosť.

Ani zdanlivo jednoznačne riešiteľný problém zachrany vymierajúceho druhu sa popri koncepčných otázkach nezaobíde bez morálnych úvah. Vynára sa otázka, kedy už treba záchranu *in situ* považovať za

neperspektívnu a chrániť druh *ex situ*, teda v mieste, kde pôvodne nežil a prežíva len vďaka intenzívnej cieľenej starostlivosti. Hoci nejestvuje paralela medzi bioetickým problémom eutanázie a asistenciou pri zániku druhu, s istou dávkou zveličenia možno povedať, že niektoré staré druhy vymierajú z prirodzených dôvodov, a dá sa predpokladať, že iné, nové alebo lepšie prispôsobené, zaujmú v budúcnosti ich miesto. V evolučne priaznivých podmienkach druhy nielen zanikajú, ale aj vznikajú, hoci to nepatrí do rozpätia skúsenosti niekoľkých ľudských generácií. To iste neospravedľuje človeka, ak takýto zánik urýchli. Musíme však rátať aj s možnosťou, že prežívanie niektorého druhu zabezpečujeme vlastne len z dôvodov etických, nie ekologických či evolučných, aj keby sme to tak nedefinovali.

Ekosozológ stojí aj pred ďalšou etickou dilemou – do akej miery treba brániť prenikaniu nepôvodných, invázných druhov, ktoré konkurujú druhom pôvodným, a často ich nielen vytlačujú, ale priam konkurenčne likvidujú. Napríklad v našom Dunaji sa v ostatnom desaťročí zjavili 4 nepôvodné druhy rýb (*Neogobius fluviatilis*, *N. gymnotrachelus*, *N. kessleri*, *N. melanostomus*) a na niektorých miestach sa masovo rozšíril aj nepôvodný druh ulitníka (*Theodoxus fluviatilis*). Nepôvodných, človekom zavlečených, alebo spontánne sa šíriacich druhov vyšších rastlín je u nás 175, pričom 14 z nich sa šíri expanzívnym spôsobom! Za ten či onen prípad možno obviňiť globálnu klimatickú zmenu, väčšinu má však za ušami sám človek. Ak postavíme problém tak, že treba čomuśi zabrániť a ak sa nedalo, byť aspoň zabezpečený proti škode, začína situácia pripomínať systém poisťovníctva a štátna ochrana prírody poisťovňu Biodiverzita, a. s., u ktorej sa spoločnosť chce poistiť. Urobil však poisťník všetko, aby škoda sám nenapomohol svojou neopatrnosťou či bezstarostnosťou? Nepozval si záškodníkov nepriamo sám? Má zmysel jeho poistenie, ak svoje zjavné opomenutia neopravil a ďalších sa v budúcnosti nevyvaruje?

Ďalší etický problém, ktorý si však vedci neradi pripúšťajú, súvisí s dilemou, do akej miery možno, hoci s dobrým a odborné podloženým úmyslom, zasahovať do života skúmaných organizmov, najmä živočíchov. Koľko tisíc jedincov a ako často sa musí zmerať, zväžiť, označovať...?

Za etický prešľap možno považovať aj to, ak ochrana prírody, či už inštitucionalizovaná, alebo dobrovoľnícka, žiada viac území a väčšieho rozsahu, lebo vie, že návrhy chránených území sa nikdy nepodarilo v plnom rozsahu presadiť, aby bolo teda z čoho uberať. Je to síce zrozumiteľná stratégia, takto si počína každý, kto chce čosi vziať zo spoločného majetku, ale v konečnom dôsledku zakladá nedôveru medzi partermi a ukazuje sa, že je medvedťou službou.

Sú to vlastne všetko známe súvislosti. Mnohé zo spomínaných kázň sú dobre zdokumentované, diskutovalo sa o nich, vinníka možno označiť, vina je .... kolektívna? Platí aj v takomto prípade, že uplatňovanie postihu cez kolektívnu vinu nie je etické? Z pohľadu osvietených jednotlivcov, ktorí už oddávna na následky upozorňovali, je to prinajmenšom nespravodlivé, lenže, *fait accompli*, nevyhnutné. Obrazne povedané, všetci sme na jednej lodi. Jej kapitánom však nie je Noe.

R. 1993 zaujala k tomu stanovisko Union of Concerned Scientists, 1 670 vedcov vrátane vyše stovky laureátov Nobelovej ceny, požaduje v mene *zabránenia veľkého zbedačenia a nenapraviteľného zmrzačenia nášho spoločného domova na tejto planéte novú etiku, ktorá by motivovala k zásadnej zmene v našej doterajšej (ne)starostlivosti o Zem.*

Etickými problémami sa r. 1999 zaoberalo aj Valné zhromaždenie Slovenskej ekologickej spoločnosti pri SAV v súvislosti s chystaným založením Komory ekologov. Napokon sa komoru nepodarilo presadiť v parlamente, a tak ostal navrhovaný etický kódex naďalej súkromnou záležitosťou každého ekológa. Nie je to tak všade, napríklad Ecological Society of America svoj etický kódex má. Čo ako všeobecný a málo konkrétny, je to prvý krok k potrebnému sebaobmedzeniu.

Cítat, ktorý som použil ako motto, je optimistický, ale s nádychom čierneho humoru. Zahnutie etiky medzi parametre evolúcie je esenciálnym problémom budúcnosti ľudstva, zdá sa, že prvým, za ktorý už nie je zodpovedná len príroda, ale predovšetkým človek sám.

Literatúra

- Courchamp, F., Woodroffe, R., Roemer, G.: Removing Protected Populations to Save Endangered Species. *Science*, 2003, 302, p. 1 532.
- Etický kódex člena Komory ekologov SR (návrh): *SEKOS Bulletin*, 7, 1999, 1, s. 8 – 9.
- Minteer, B. A., Collins, J. P.: Ecological Ethics: Building a New Tool Kit for Ecologists and Biodiversity Managers. *Conservation Biology*, 19, 2005, 6, p. 1 803 – 1 812.
- Pigliucci, M.: On the Relationship between Science and Ethics. *Zygon*, 38, 2003, p. 871 – 894.
- Shapley, H.: Life, Hope and Cosmic Evolution. *Zygon*, 1, 1965, p. 275 – 284.
- Thompson, P. B.: Risk, Consent and Public Debate: Some Preliminary Considerations for the Ethics of Food Safety. *Int. J. of Food Science and Technology*, 36, 2001, p. 833 – 843.
- World Scientists' Warning to Humanity, 1993. Statement Published by The Union of Concerned Scientists, 26 Church Street, Cambridge, MA 02238.

Foto: M. J. Lisický

RNDr. Mikuláš J. Lisický, CSc., Ústav zoológie SAV, Dúbravská cesta 9, 842 06 Bratislava, lisicky@savba.sk